

ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΑΙΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑΣ
ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΙΤΑΓΗΣ

“Ο,τι κυρίως είχε σημασίαν εἰς ὄλην τὴν ἔκτασιν τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἦτο μόνον ἡ λατρευτικὴ πορεία ἐκ τῶν ἀπροσώπων δυνάμεων καὶ τῶν ζώων πρὸς τὴν ἀποθέωσιν τῶν γονέων τοῦ ἀνθρώπου, τῆς μητρὸς μεταξὺ τῶν γεωργῶν καὶ τοῦ πατρὸς μεταξὺ τῶν ποιμένων, ἀλλ’ ἡ στροφή τῆς θρησκείας πρὸς τὸν ἐρχόμενον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξέφραζε τὴν μητρικὴν διάθεσιν καὶ εἴτε θὰ ἐξεθρόνιζε τὸν πατέρα του εἴτε θὰ ἐξεμαίευσεν τὴν συμπάθειάν του πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀντὶ νὰ τοὺς καταδικάζῃ, ὅπως ὁ ἀτεγκτος κύριος τοῦ ἐπιγείου κράτους. Αὐτοῦ ἰδίως τοῦ προσανατολισμοῦ τῆς λυτρωτικῆς ἐλπίδος ἐκ τῶν γεννητόρων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς υἱούς των, οἱ ὁποῖοι ἐδικαιοῦντο τῶν πρωτείων τῆς λατρείας, «οὐ μόνον ὅτι πατρὸς ἦσαν Διός, ἀλλὰ διότι καὶ τὴν προαίρεσιν ὁμοίαν ἔσχον, εὐεργετήσαντες μεγάλην τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων»¹¹⁵, ἡ Ἑλλάς ἔδωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν πρὸ τῆς δημοκρατίας (διὰ τοῦ μύθου τῶν ἐκδικητῶν Οὐρανιώνων καὶ τῶν φιλανθρώπων ἡμιθέων καὶ ἡρώων) καὶ μετὰ τὴν δημοκρατίαν (διὰ τῆς ἀποθεώσεως ζώντων τῶν θεωρουμένων ὡς εὐεργετῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου) τὰ συνεπέστερα παραδείγματα.

Ἀπὸ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ δημοτικοῦ καθεστῶτος καὶ μετέπειτα ὁ κύριος τῆς κοινῆς τύχης ἀπεκάλυψε διὰ τοῦτο εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον σωτηριακὸν χαρακτῆρα: «Δεδόχθαι τῷ δήμῳ χειροτονῆσαι τὸν δῆμον ἓνα ἄνδρα ἐξ Ἀθηναίων, ὅστις ἀφικόμενος πρὸς τὸν Σωτῆρα καὶ καλλιερησάμενος.. ἐπερωτήσῃ τὸν Σωτῆρα»¹¹⁶. Ἀφ’ οὗτου ὁμοίως ἡ δημοκρατία ὑπέστη τὸν πρῶτον πολιτικὸν της κλονισμόν καὶ ἡ ἀδικία ἐπέτυχεν νὰ κατοχυρωθῇ νομικῶς, ὁ ἄνθρωπος ἐστράφη ἐκ νέου πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν ἀντλήθη πρὸ παντός ἄλλου ὡς δίκαιον¹¹⁷. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην βεβαίως ἔπρεπε νὰ τονισθῇ κυρίως ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, τὸ καθῆκον τῆς ἐξομοιώσεώς του πρὸς τὸν θεόν

διὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν πολιτικῶν πραγμάτων εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν τάξιν: «Θεὸς οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἀδικος, ἀλλ' ὡς οἶόν τε δικαιοτάτος καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότατον οὐδὲν ἢ ὃς ἂν ἡμῶν αὖ γένηται ὅ,τι δικαιοτάτος»¹¹⁸. Ταυτοχρόνως ὁμοίως οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν, ὅτι τὸ ἀπαιτούμενον δίκαιον δὲν ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς τὴν πόλιν — τὸ ὁποῖον ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ἄπάνθρωπον χαρακτήρα — διότι ἐξέφραζε πάντοτε τὴν θεϊαν εὐμένειαν: «Οὐδεὶς θεὸς δύσνους ἀνθρώποις»¹¹⁹, εἶπεν ὁ Πλάτων.

Ὅσον ἐν τούτοις τὸ αἶτημα τῆς δικαιοσύνης ἀπεδεικνύετο ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνέφικτον, ἰδίως ἀφ' ὅτου ὁ βίος ἔπρεπε νὰ δημιουργήσῃ νέα ἠθικὰ μέτρα ὑπὸ τὴν βίαν, ὅσων κατέστρεψαν τὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτονομίαν, ὁ θεὸς παρέβλεπε τὴν συμφωνίαν τῆς διαγωγῆς πρὸς ὠρισμένους νόμους, προκειμένου νὰ ἐκφράσῃ τὰ φιλόφρονα αἰσθήματά του. Τὰ θεῖα πρόσωπα δὲν ἐξετάζουν ἕκτοτε κατὰ πόσον θὰ πρέπει ἢ δὲν θὰ πρέπει νὰ εὐνοήσουν τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τοὺς εὐεργετοῦν χωρὶς ἐξαίρεσιν, ὅπως ὁ Διόνυσος, ὁ ὁποῖος

«Ἴσα δ' εἰς τε τὸν ὄλβιον
τὸν τε χεῖρονα δῶκ' ἔχειν
οἴνου τέρψιν ἄλυπον»¹²⁰

Διὰ τῆς ἐξ ἴσου πρὸς ὅλους εὐεργετικῆς τῶν διαθέσεως οἱ θεοὶ δίδουν τὸ παράδειγμα τῆς ἀμεροληψίας εἰς τοὺς κυρίους τῆς ἐξουσίας καὶ ἀπαιτοῦν τὴν κατάργησιν τῶν κοινωνικῶν διακρίσεων. Ὅσον τὸ κράτος, διὰ νὰ στηριχθῆ χωρὶς ἠθικὴν βάσιν, διένεμε προνόμια καὶ κατωχύρωνε στρατιωτικῶς τὴν αὐθαιρεσίαν, τόσον ἐξεθειάζετο ἡ ἰσότης ὡς «φῶς ἄσκιον, ἥλιος, εἰ δεῖ τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν, νοητός, ἐπειδὴ τούναντίον ἀνισότης, ἐν ᾧ τό τε ὑπερέχον καὶ τὸ ὑπερεχόμενον, σκότους ἀρχὴ καὶ πηγὴ»¹²¹. Εἰς τὸν Ἑλληνιστικὸν πρὸ πάντων κόσμον, τὴν κοινωνικὴν δυστυχίαν τοῦ ὁποίου παρουσιάζει μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα ἡ στήλη τῆς Ροζέττης («τά τε βασιλικά ὀφειλήματα, ἃ προσώφειλον οἱ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ οἱ ἐν τῇ λοιπῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ὄντα πολλὰ τῷ πλήθει, ἀφῆκεν καὶ τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς ἀπηγμένους καὶ τοὺς ἐν

αίτιας ὄντας ἐκ πολλοῦ χρόνου ἀπέλυσε τῶν ἐνκεκλημένων.. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ δίκαιον πᾶσιν ἀπένειμε καθάπερ Ἑρμῆς ὁ μέγας καὶ μέγας»¹²²), ἡ ἔννοια τῆς ἰσότητος ἐθεωρήθη — διότι ἐπικρατεῖ «παρ' ἡμῖν μὲν ἀνισότης» — ὡς κύριον γνώρισμα τοῦ θείου κράτους¹²³: «Ὡς γε μὴν ἐν τῷ καθαρῷτάτῳ τῆς οὐσίας, οὐρανῷ, διαφερόντως τετίμηται»¹²⁴. Ἐὰν οἱ ἄρχοντες τῆς γῆς δὲν τὴν ἐσέβοντο¹²⁵, ἀπετέλει ὁμοίως τὴν βασικὴν θεῖαν δωρεάν, «ἥς μεῖζον ἀγαθὸν οὐκ ἔστιν εὐρεῖν»¹²⁶. Ἀποστολὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν θείων δυνάμεων ἦτο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ὀρίζῃ τὰ ἴσα μέτρα τοῦ κόσμου, νὰ ἐκφράζῃ ἐπομένως τὴν γενικὴν διάθεσιν, ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ἰσχύῃ χωρὶς δυνατότητα ἐκτροπῆς (ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συνέβαινε εἰς τὸν πολιτικὸν βίον): νὰ εἶναι ἡ προσωπικὴ ἀναφορὰ τῆς τάξεως καὶ τῆς δικαιοσύνης, τῶν προϋποθέσεων τῆς ἁρμονικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων: «Ὀνομάζεσθαι τὸν Δία καὶ τὴν κοινὴν πάντων φύσιν καὶ εἰμαρμένην καὶ ἀνάγκην καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι καὶ εὐνομίαν καὶ δίκην καὶ ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην καὶ παραπλήσιον πᾶν»¹²⁷.

Ἀφ' οὗτου ὁμοίως παραβιάζεται πολιτικῶς ἡ γενικὴ θέλησις καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑποτάσσεται εἰς μίαν συνεχῶς «ἐνεστῶσαν καὶ κατεπεύγουσαν καὶ πικρὰν ἀνάγκην»¹²⁸, ὁ θεὸς βασικῶς «ἐν μόνον πάθος ἔχει, τὸ ἀγαθόν»¹²⁹. Θεωρεῖται διὰ τὸν λόγον αὐτὸν «ἰλαρός, ὡσπερ τὸν θεὸν δεῖ»¹³⁰, ἔχει ὡς χαρακτῆρα «τὸ πρᾶον καὶ τὸ χρηστόν»¹³¹, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸ παντὸς ἄλλου εἶναι «ὑπερβαλλόντως ἀγαθός»¹³², δὲν παραμένει ἀδρανῆς εἰς τὴν παθητικὴν του μακαριότητα: «Ὡφελεῖ ἄρα ὁ θεός.. κήδεταί ἄρα καὶ ἐπιμελεῖται τοῦ ἀνθρώπου ὁ θεός»¹³³. Πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἀγαθῶν του αἰσθημάτων εἶχε διὰ τοῦτο στείλει τὸν Ὀρφέα, διὰ νὰ παρηγορήσῃ «λόγοις ἐπαγωγοῖς καὶ γλύκιον μέλιτος ῥέουσιν» τοὺς ἠθικῶς συντετριμμένους καὶ «τὰς ἀγαθὰς ὑποτιθεῖς ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἐλπίδας», νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ «τῆς ἐφ' οἷς ἠδίκησαν ὑποψίας προσείων ὡσπερ θαλλὸν τὴν βασιλέως φιλανθρωπίαν»¹³⁴. Εἰς μίαν ἐποχὴν συγκριτικῆς ἐνοποιήσεως τῶν θείων προσώπων οἱ Ἕλληνες ἀντιλαμβάνονται τὸν Δία ὡς «ξυμπάντων δοτῆρα ἀγαθῶν, κοινὸν ἀνθρώπων καὶ πατέρα καὶ σωτῆρα καὶ φύλακα»¹³⁵.

Καὶ διότι τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς Ἀνατολικῆς ἀποδημίας τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ὁ κόσμος ἀπέκτησε πολιτικῶς ἑνιαῖον πρόσωπον (ὥστε νὰ νομισθῇ «τῇ τῶν μερῶν πρὸς ἀλληλα κοινωνία καὶ συμπαθείᾳ¹³⁶ τὸ πᾶν ἠνώσθαι τε καὶ συνέχεσθαι πνεύματός τινος διὰ παντός διήκοντος αὐτοῦ»¹³⁷, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ «πολὺ θαυμάζομένη» πολιτεία τῶν Στωϊκῶν κατέτεινεν εἰς τὸ νὰ «μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δήμους οἰκῶμεν ἰδίοις ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίοις, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἠγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἰς δὲ βίος ἦ καὶ κόσμος»¹³⁸), ἡ ἀγαθότης τοῦ θεοῦ ἀπέκτησεν οἰκουμένην διὰστασιν. Οἱ ἄνθρωποι διὰ τοῦτο ἦσαν ἀνεξαρτήτως τῆς ἐθνικῆς τῶν καταγωγῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς τῶν θέσεως μεταξὺ τῶν «συγγενεῖς» ὡς «ἀπόγονοι» τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν¹³⁹, ὁ ὁποῖος «πᾶσι, τοῖς τ' ἐλευθέροις καὶ τοῖσι δούλοις»¹⁴⁰, προσέφερεν ἐξ ἴσου τὴν εὐνοίαν του: «Ἀνδράποδον οὐκ ἀνέξης τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ σαυτοῦ, ὃς ἔχει τὸν Δία πρόγονον, ὥσπερ υἱὸς ἐκ τῶν αὐτῶν σπερμάτων γέγονεν καὶ τῆς αὐτῆς ἄνωθεν καταβολῆς»¹⁴¹.

Ἦτο κατὰ συνέπειαν ἀπαράδεκτον «ἐνεκα τῆς πρὸς ἀλλήλους συγγενείας»¹⁴² οἱ εὐεργετούμενοι νὰ ταλαιπωροῦν οἱ μὲν τοὺς δὲ καὶ νὰ καταστρατηγοῦν τὴν διάθεσιν τοῦ ὑψίστου θεοῦ, ὁ ὁποῖος «πάντας ἀνθρώπους» ἤθελε «φίλους εἶναι ἀλλήλοις, ἐχθρὸν δὲ ἢ πολέμιον οὐδένα οὐδενός»¹⁴³. Διότι οὐσιαστικῶς ὁ οὐράνιος κύριος δὲν ἐλατρεύετο διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν του, ἀλλὰ διότι ἐκηδεμόνευε διὰ τῆς ἀσυγκρίτου εὐμενείας καὶ δυνάμεώς του τὴν ἀνθρωπότητα: «Ὁ τοῦ παντός οὐρανοῦ βασιλεὺς οὐχ' ὅτι δοκιμώτατα φθέγγεται προσκυνεῖται παρὰ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι φιλανθρωπότατός ἐστι δυνατώτατος ὢν καὶ ὅτι ζωῆς χορηγός»¹⁴⁴. Ὅπου ἡ θεία φιλανθρωπία δὲν ἦτο σαφῆς ἢ ὁ ἐπιστάτης τοῦ κόσμου εὕρισκετο ἠθικῶς αἰχμάλωτος μιᾶς συντηρητικῆς τάξεως ἐκπροσώπων τοῦ θελήματός του, ὅπως εἶχεν ἰσχύσει ἄλλοτε, ἐδίδαξαν τὴν φιλίαν καὶ ὡς προϋπόθεσιν τῆς τὴν συγγνώμην ἐναντι τῶν ἐχθρῶν ἀνθρώποι θείας καταγωγῆς, ὅπως ὁ Διόνυσος εἰς τὴν Λιβύην, διὰ τὸν ὁποῖον ἐλέγετο, ὅτι ἐπρόκειτο «τὴν πατρίαν ἀνακτήσεσθαι βασιλείαν καὶ πάσης τῆς οἰκουμέ-

νης κυριεύσαντα θεὸν νομισθήσεσθαι»¹⁴⁵. Οἱ ὄπαδοὶ τοῦ πατρὸς του ἐπεδίωξαν παρὰ ταῦτα νὰ τὸν φονεύσουν, ἐκεῖνος ὁμῶς τοὺς συνέλαβε καὶ διότι σκοπὸς του ἦτο ἡ «εὐεργεσία τοῦ κοινοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων»¹⁴⁶, τοὺς συνεχώρησεν. «Ἀπολύσαντος δ' αὐτοὺς τῶν ἐγκλημάτων»¹⁴⁷ διέταξε «μηδένα καθάπερ πρὸς πολέμιον ἀντιτάττεσθαι»¹⁴⁸. Ὅχι μόνον δὲν ἔπρεπε νὰ βιαιοπραγήσῃ ὁ εὐσεβής, ἀλλ' οὔτε νὰ κατηγορήσῃ διὰ τοῦ λόγου ἢ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τοῦτο διότι τὸ ἐπέβαλλεν ἡ θεία ἐπιταγή, ἀλλ' ἐπίσης ἐξ ἰδίας θελήσεως: «Μέμψη οὐδένα, ἐγκαλέσῃς οὐδενί, πάντα κατὰ γνώμην ἔσται ἅμα τὴν σὴν καὶ τὴν τοῦ θεοῦ»¹⁴⁹. Οὐσιαστικῶς ὁμῶς δὲν ἔπρεπε νὰ τηρηθῇ ἐναντι τῶν ἀδίκων μόνον μία στάσις παθητικῆς ἀνοχῆς, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐμπράκτως ἡ θεία φιλανθρωπία, νὰ ὁμοιάσουν οἱ ἐν ἀρετοῖς πρὸς τὰ πρότυπα τῆς κοινωνικῆς πράξεως: «Εὖ μὲν γὰρ εἴρηται καὶ τοῦτο, τοὺς ἀνθρώπους τότε μάλιστα μιμεῖσθαι τοὺς θεούς, ὅταν εὐεργετῶσιν»¹⁵⁰. Ὑποδειγματικὴ διὰ τοὺς πολλοὺς ἦτο ἡ ζωὴ τοῦ φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς μοναδικὴν ἐπιδίωξιν «καθ' ὅσον οἶός τ' ἔστι βοηθεῖν ἅπασιν», νὰ πράττῃ διὰ τοῦ πνεύματος «κηδόμενος τῶν ἀνθρώπων»¹⁵¹.

Διὰ τὴν μίμησιν τῆς θείας διαγωγῆς δὲν ὑπῆρχεν ἐν τούτοις ἀνάγκη ἐξωτερικῶν παραδειγμάτων, διότι τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ ἦτο οὐσιαστικῶς τὸ περιβάλλον καὶ ὁ παράγων τοῦ ἤθους τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εὐρίσκοντο συνεχῶς ὑπὸ ἐσωτερικὸν ἔλεγχον: «Ἄτε γὰρ οὐ μακρὰν οὐδ' ἔξω τοῦ θείου διωκισμένοι καθ' αὐτούς, ἀλλ' ἐν αὐτῷ μέσῳ πεφυκότες, μᾶλλον δὲ συμπεφυκότες ἐκείνῳ καὶ προσεχόμενοι πάντα τρόπον»¹⁵². Εἰς μίαν ἐποχὴν ἠθικῆς καταρρεύσεως τῶν πολιτικῶν νόμων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα συνεδέθη ἐσωτερικῶς πρὸς τὸν θεόν. Ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος ἤδη τονίζεται διὰ τοῦτο ἡ συγγένεια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κοσμικοῦ της δημιουργοῦ ὡς προϋπόθεσις μιᾶς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς ἐπέκεινα τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας, ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ διαφύγουν τῆς θείας ἐπιβλέψεως καὶ νὰ διαπράξουν εἰς τὴν μόνην νομικῶς ἴσως ἀνεκτὰ ἢ ἐπιβαλλόμενα, ἠθικῶς ὁμῶς ἀνεπί-

τρεπτα έργα : «Ὅταν κλείσητε τὰς θύρας καὶ σκότος ἔνδον ποιή-
 σητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν ὅτι μόνοι ἐστέ· οὐ γάρ ἐστε,
 ἀλλ' ὁ θεὸς ἔνδον ἐστίν»¹⁵³. Ὁ κύριος τῆς ζωῆς ὁμοῦς δὲν εὐρί-
 σκετο ἀπλῶς παρῶν ὅπουδῆποτε, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ὡς πρόσωπα
 ἦσαν τμήματα τοῦ πνεύματός του : «Σὺ ἀπόσπασμα εἶ τοῦ θεοῦ.
 ἔχεις τι ἐν σεαυτῷ μέρος ἐκείνου. τί οὖν ἀγνοεῖς σου τὴν συγγέ-
 νειαν ;»¹⁵⁴. Ἄλλ' ἐὰν ἦσαν εἰς τὴν πνευματικὴν τῶν ὑπόστασιν
 ὅμοιοι πρὸς τὸν ἰδανικὸν ἐπιστάτην τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος τοὺς
 συνώδευεν ἀνὰ πᾶν βῆμα ἐκ τῶν ἔσω, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἐξ-
 ευτελίζουν τὴν ὑπαρξίν των ; «Καὶ ἀγάλματος μὲν τοῦ θεοῦ
 παρόντος οὐκ ἂν τολμήσαις τί τούτων ποιεῖν ὧν ποιεῖς. αὐτοῦ δὲ
 τοῦ θεοῦ παρόντος ἔσωθεν καὶ ἐφορῶντος πάντα καὶ ἐπακούοντος
 οὐκ αἰσχύνῃ ταῦτα ἐνθυμούμενος καὶ ποιῶν, ἀναίσθητε τῆς αὐτοῦ
 φύσεως ;»¹⁵⁵.

ΕΚ ΤΗΣ ΕΝΟΧΗΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ ΔΥΣΤΥΧΙΑΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΝ ΔΙΑ ΤΟΥ ΕΠΟΥΡΑΝΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ἡ πίστις, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς συνυπάρξεως τῶν ἀνθρώπων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λυθῇ διὰ τῆς ἠθικῆς των διαγωγῆς, ὑπῆρξεν ἀνάλογος τῆς πολιτικῆς των ἀξίας εἰς τὰ κράτη τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ κατόπιν ὑπὸ τὴν ἐνιαίαν διοίκησιν τῆς Ρώμης. Ὅσον διὰ τοῦτο κατελύοντο οἱ ἀμυντικοὶ θεσμοὶ τῆς ζωῆς καὶ ὑπερίσχυεν ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ βία, τόσον περισσότερον οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐθεώρησαν τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ κακοῦ ὡς θεῖον μέλημα. Ὅσον μεγαλυτέρα ἦτο ἡ ὀδύνη καὶ μικροτέρα ἡ ἐλπίς τῆς ἐλευθερίας, ὅσον ἰσχυροτέρα ἡ αὐθαιρεσία καὶ ἀσθενέστερον τὸ δίκαιον, ὅσον βιαιότερον τὸ κράτος καὶ τὸ πρόσωπον χωρὶς προστασίαν, τόσον ἐνισχύετο ἐκ παραλλήλου ἀντὶ τῆς αὐτοπεποιθήσεως ἡ ἐνοχὴ ἔναντι τοῦ θεοῦ.

Ὅπου λαοὶ ἔχασαν τὴν ἐθνικὴν ἢ τὴν κοινωνικὴν των ἀνεξαρτησίαν καὶ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὴν ἐλπίδα τῆς ἀποτινάξεως τοῦ ξένου ἢ τοῦ ἐσωτερικοῦ των ζυγοῦ, ἐξήγησαν τὴν ταλαιπωρίαν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς θείας προσβολῆς διὰ τὴν ἠθικὴν των στάσιν. Ὅπου ἐθεωρήθησαν ὑπεύθυνοι διὰ τὴν πολιτικὴν των δυστυχίαν, ἐκυριάρχησε τὸ ἱερατεῖον. Εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἀπέκτησαν ἐπίτροποι τῆς θείας συγγνώμης κοινωνικὴν δύναμιν μετὰ τὴν λῆξιν τῶν ἐθνικῶν μετακινήσεων, ὄχι μόνον διότι ἀνετράπη ὁ ὑποστηρικτὴς βασιλεύς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ κυρίως διότι ὁ δῆμος ἀπεδεδεσμεύθη τελικῶς ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας καὶ τῆς τυραννίας καὶ δὲν ἐχρειάζετο τρόπους συνδιαλλαγῆς πρὸς τοὺς θεοὺς. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ἐξουσία τῶν ἱερέων ἐπέζησε καὶ τῆς συγκρούσεως τῆς πρὸς τὴν κρατικὴν ἀρχὴν ἐπὶ τοῦ Ἐχνατῶν, διότι ὁ λαὸς ἐξηκολούθησε νὰ δουλεύῃ διὰ τὴν φαραωνικὴν γραφειοκρατίαν. Εἰς τὴν Ἰουδαίαν πρὸ τῆς πολιτικῆς της καταστροφῆς ἡ ἐλευθερία περιώρισε τὴν ἰσχὺν τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἀαρῶν καὶ τοῦ Σαδώκ, μέχρι τοῦ σημείου νὰ περιυβρίζωνται δημοσίᾳ ὑπὸ τῶν προφητῶν. Ἀργότερον ὁ Ναὸς δὲν κατέπνιξε μόνον τὴν

προφητεϊαν, ἀλλὰ συνεκέντρωσεν εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς ἐξιλεώσεως ἐνώπιον τοῦ Ἰαχβὲ ὅλην τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν φεουδαρχικὴν Εὐρώπην ἢ Καθολικὴ ἐκκλησία, κεντρικὴ δύναμις τῆς ὁποίας δὲν ὑπῆρξε τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης, ἀλλ' ἡ δυνατότης τῆς ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν. Ὑπὸ τὸ Ρωμαϊκὸν καθεστῶς ἐτέθησαν διὰ τοῦτο τὰ θεμέλια μιᾶς νέας ἱερατικῆς ἐξουσίας, οἱ ὅροι τοῦ τέλους τῆς Ἑλληνικῆς ἀμεσότητος εἰς τὴν σχέσιν πρὸς τὸν θεὸν διὰ τῶν τύψεων τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐνεκα τῆς ἠθικῆς του ἀτασθαλίας.

Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἔχει ἔκτοτε σημασίαν ὁ αὐτοέλεγχος τῶν πράξεων: «Πῆ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;»¹⁵⁶, εἶναι τὰ καθημερινὰ ἐρωτήματα τοῦ Στωϊκοῦ βίου. Εἰς τὸν θεωρητικῶς ἀπαίδευτον Ἀνατολικὸν κόσμον ἡ δυσἀρέσκεια τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ὑπαρξίν του εἶχεν ὁδηγήσει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μενάνδρου εἰς ἐποπτικoὺς τρόπους αὐτοπεριφρονήσεως χάριν τῆς θείας ἐπιεικείας:

«Παράδειγμα τοὺς Σύρους λαβέ..

ἐκάθισαν αὐτοὺς ἐπὶ κόπρου καὶ τὴν θεὸν

ἐξιλάσαντο τῷ τεταπεινῶσθαι σφόδρα»¹⁵⁷

Ὁ Πλούταρχος μαρτυρεῖ ἄλλους συμβολικοὺς τρόπους ἐξιλασμοῦ: «Ἐξω κάθηται σακκίον ἔχων καὶ περιεζωσμένος ῥάκεσι ῥυπαροῖς πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος ἐξαγορεύει τινὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ καὶ πλημμελείας, ὡς τόδε φαγόντος ἢ πίνοντος ἢ βαδίσαντος ὁδὸν ἢν οὐκ εἶα τὸ δαιμόνιον»¹⁵⁸. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ψυχικῆς αὐτῆς συντριβῆς τὰ δυστυχήματα τῆς ζωῆς ἐξελήφθησαν ὡς θεῖα πλήγματα, ἐναντι τῶν ὁποίων ἡ ἀμυνα ἦτο ἐκφρασις ἀσεβείας: «Χρημάτων ἀποβολὴ καὶ τέκνων θάνατοι καὶ περὶ πολιτικὰς πράξεις δυσσημερῖαι καὶ ἀποτεύξεις πληγαὶ θεοῦ.. λέγονται. ὅθεν οὐδὲ τολμᾷ βοηθεῖν οὐδὲ διαλύειν τὸ συμβεβηκὸς οὐδὲ θεραπεύειν οὐδ' ἀντιτάττεσθαι, μὴ δόξη θεομαχεῖν καὶ ἀντιτείνειν κολαζόμενος, ἀλλ' ὠθεῖται μὲν ἔξω νοσοῦντος ἰατρός, ἀποκλείεται δὲ πενθοῦντος ὁ νοουθετῶν καὶ παραμυθούμενος ὁ φιλόσοφος. «ἕα με», φησὶν, «ἄνθρωπε διδόναι δίκην τὸν ἀσεβῆ, τὸν ἐπάρατον»¹⁵⁹.

Ἐὰν οὐτε τὴν ἀντίστασιν εἰς τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων δὲν ἐπέτρεπεν ἢ συντετριμμένη θρησκευτικὴ συνείδησις ἐκ φόβου, μήπως προσβληθῇ ὁ τιμωρὸς θεός, ἦτο φυσικὸν τὸ αἶτημα τῆς σωτηρίας νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἔργον ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τῆς θείας συγγνώμης. Ὅσον κατέρρεεν ἢ ἐμπιστοσύνη διὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, τόσο ἀποφασιστικώτερα ἐθεωρεῖτο διὰ τὴν ἐξιλέωσιν ἀντὶ τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως ἡ θεία χάρις: «Αἰτητέον δὲ τὰ τῆς συγγνώμης, εἰ καὶ μάλιστα ταῦτα πρὸ τῆς αἰτήσεως παρὰ τοῦ πατρὸς τυγχάνει»¹⁶⁰. Ἐπρεπε βεβαίως οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐννοήσουν τὰ σφάλματά των καὶ πρὸ πάντων, ὅτι δὲν γνωρίζουν τὸν ἀληθινὸν κύριον τῆς ζωῆς, νὰ συγκλονισθοῦν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐπλανήθησαν εἰς τὸ σκότος τοῦ θανάτου μακρὰν τοῦ ἀφθόρου κόσμου, προτοῦ ἐκδηλωθῇ ἐμπράκτως ἡ θεία συγκατάβασις: «Ἦ λαοί, ἄνδρες γηγενεῖς, οἱ μέθη καὶ ὑπνώ ἑαυτοὺς ἐκδεδωκότες καὶ τῇ ἀγνωσίᾳ τοῦ θεοῦ, νήψατε. μετανοήσατε οἱ συνοδεύσαντες τῇ πλάνῃ καὶ συγκοινωνήσαντες τῇ ἀγνοίᾳ. ἀπαλλάγητε τοῦ σκοτεινοῦ φωτός, μεταλάβετε ἀθανασίας καταλείψαντες τὴν φθοράν»¹⁶¹. Ἐν τούτοις δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη ἀμφιβολία διὰ τὴν θείαν συμπάθειαν, διότι δὲν ἐπρόκειτο οὔτε νὰ διακοπῇ οὔτε νὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἐκδήλωσίν της: «Οὐ καταπαύσεται τὸ ἔλεος εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θεοῦ»¹⁶².

Εἰς τὴν πραγματικότητα θὰ ἐπενέβαιεν αὐτοπροσώπως ὁ θεὸς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ὡς ἐκ πρόσωπος τοῦ ἀνθρώπου. Πολλοὶ ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὑποθέσουν ὡς οὐράνιον κύριον τοῦ κόσμου τὸν δοκιμαζόμενον ἐπὶ τῆς γῆς φορέα τοῦ πνεύματος: «Ἄνθρωπον καλοῦσιν τὸν ἀπάντων θεόν»¹⁶³. Δὲν ἔπασχεν ἀσφαλῶς ὁ θεῖος δεσπότης, ἀλλ' ἡ πνευματικὴ του ὑπόστασις, ἡ «ἐννοια αὐτοῦ», ἡ ὁποία ἐνεφανίσθη ὡς «κυῖος ἀνθρώπου»¹⁶². Μεταξὺ τοῦ ἐπιγείου θεοῦ μάρτυρος καὶ τοῦ βασιλέως τῶν οὐρανῶν, ὁ ὁποῖος ὡς ὑπερτάτη διανοητικὴ δύναμις ἐδημιούργησε τὰ ὄντα καὶ ἦτο εἰς τὴν φωτεινὴν του φύσιν ἡ πηγὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρχε πλήρης ἰσότης: «Ὁ δὲ πάντων πατὴρ ὁ Νοῦς, ὦν ζωὴ καὶ φῶς, ἀπεκύησεν Ἄνθρωπον αὐ-

τῷ ἴσον»¹⁶⁴. Τὸ ἀνθρώπινον ὁμῶς πάθος τοῦ ἐπουρανίου θεοῦ ἦτο ἡ προϋπόθεσις τῆς ὑπερνικήσεως τῶν δυνάμεων τῆς φθορᾶς, ὁ λόγος τῆς «ἀθανάτου γενέσεως»¹⁶⁵, τῶν πραγματικῶν «γενεθλίων»¹⁶⁶ τοῦ ἀνθρώπου: «Τίς ἐστι γενεσιουργὸς τῆς παλιγγενεσίας; Ὁ τοῦ θεοῦ παῖς, ἄνθρωπος εἷς, θελήματι θεοῦ»¹⁶⁷. Διὰ τοῦ θείου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ὑφίστατο τὴν ὀδύνην τοῦ θανάτου καὶ τὸν ὑπερέβαλλεν ἀντιπροσωπευτικῶς διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, συνετελεῖτο ἐπὶ τῆς γῆς τὸ μυστήριον τοῦ «ἀπαθανατισμοῦ»¹⁶⁸:

«Θαρρεῖτε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένου·

ἔσται γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία»¹⁶⁹

Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐδέχετο, ἀφοῦ ἐνήστευε «σίτου τε καὶ ἄλλης παχείας καὶ ῥυπαρᾶς τροφῆς»¹⁷⁰, νὰ ζήσῃ νοερῶς («ἵνα νοήματι μεταγεννηθῶ»¹⁷¹) τὴν θείαν δοκιμασίαν ἢ νὰ ταφῆ συμβολικῶς «πλὴν τῆς κεφαλῆς ἐν τῇ μυστικωτάτῃ τῶν τελετῶν»¹⁷² ἢ νὰ ραντισθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν «κριοβόλου τελετῆς ἣδ' ἔτι ταυροβόλου»¹⁷³ ἐντὸς ἐνὸς «βόθρου» διὰ τοῦ αἵματος τῆς θυσίας¹⁷⁴ ἢ νὰ γευθῆ «ἄρτον καὶ οἶνον»¹⁷⁵ («ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα»¹⁷⁶) χάριν τῆς πνευματικῆς του ἀναγεννήσεως, ἐπρόκειτο «ἀπαθανατισθεὶς ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ κατὰ δόκησιν θεοῦ»¹⁷⁷ νὰ βεβαιώσῃ τοὺς ἀμυήτους: «Εἰμὶ νῦν οὐχ ὁ πρὶν, ἀλλ' ἐγεννήθην ἐν νῶ»¹⁷⁸ ἀγίοις ἀγιασθεὶς ἀγιάσμασι»¹⁷⁹.